

Hrvatske usmene predaje iz mjesta Sali s Dugog otoka

Predovan, Marija

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:761101>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-28**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku
Sveučilišni prijediplomski studij
Hrvatski jezik i književnost

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku
Sveučilišni prijediplomski studij
Hrvatski jezik i književnost

Hrvatske usmene predaje iz mjesta Sali na Dugom otoku

Završni rad

Student/ica:

Marija Predovan

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Denis Vekić

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Marija Predovan**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Hrvatske usmene predaje iz mjesta Sali na Dugom otoku** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 24. rujna 2024.

SAŽETAK

Hrvatske usmene priče iz mjesta Sali na Dugom otoku

Rad se bavi analizom hrvatskih usmenih priča iz mjesta Sali na Dugom otoku, s naglaskom na demonološke predaje i vjerovanja koja su oblikovala svakodnevni život lokalne zajednice. Kroz prikaze demonoloških bića poput Peteročića, Orka, Sliva, štriga i kozlaka, istražuju se lokalna vjerovanja i njihov utjecaj na kulturni identitet. Rad također analizira kako ove predaje reflektiraju kolektivno pamćenje i moralne vrijednosti zajednice, te njihovu ulogu u očuvanju tradicije i prijenosu usmenih priča kroz generacije.

Ključne riječi: usmena književnost, usmene predaje, vjerovanja, Sali

SUMMARY

Croatian Folk Tales From the Village of Sali on the Island of Dugi Otok

The paper analyzes Croatian folk tales from the village of Sali on the island of Dugi Otok, with a focus on demonological legends and beliefs that shaped the everyday life of the local community. Through depictions of mythological beings such as the Peteročići, Orko, and witches, the study explores local beliefs and their influence on cultural identity. The paper also examines how these tales reflect collective memory and moral values, as well as their role in preserving tradition and passing down oral stories through generations.

Key words: oral literature, folk tales, beliefs, Sali

SADRŽAJ

1.	UVOD	1
2.	PREDAJE U USMENOKNJIŽEVNOJ TEORIJI	2
	2.1. Klasifikacija usmenih predaja	6
	2.2. Poetička obilježja predaje	11
3.	DEMONOLOŠKE PREDAJE	13
	3.1. <i>Peteročići</i>	13
	3.2. <i>Orko</i>	15
	3.3. <i>Sliv</i>	18
	3.4. <i>Štrige i štriguni</i>	20
	3.5. <i>Kozlaci</i>	20
4.	VJEROVANJA	22
	4.1. Vjerovanja u pomorskoj i ribarskoj tradiciji	22
	4.2. Vjerovanja i praznovjerja zemljoradnika	23
5.	ZAKLJUČAK	27
6.	LITERATURA	28

1. UVOD

Usmena predaja oduvijek je igrala ključnu ulogu u očuvanju i prenošenju kulturne baštine, posebno u ruralnim i manjim zajednicama, gdje pisani tragovi iz prošlosti često izostaju. Hrvatske usmene priče, sa svojim bogatim narativnim strukturama i lokalnim specifičnostima, predstavljaju neiscrpan izvor znanja o prošlim vremenima, ali i o kolektivnim vrijednostima i vjerovanjima zajednice. Mjesto Sali, smješteno na Dugom otoku, jedno je od takvih područja gdje usmena tradicija ima posebnu važnost, ne samo kao oblik zabave i obrazovanja, već i kao alat za očuvanje identiteta. Ovaj rad bavi se analizom hrvatskih usmenih priča iz Sali, s posebnim fokusom na demonološke predaje i vjerovanja koja su oblikovala svakodnevni život.

U teorijskom okviru proučavanja usmene književnosti, usmene priče često su povezane s fenomenima kolektivnog sjećanja i stvaranja zajedničkog identiteta. Maja Bošković-Stulli, jedna od najznačajnijih istraživačica hrvatske usmene književnosti, ističe da usmena predaja nije samo način prenošenja priča, već i način na koji zajednica interpretira svoju prošlost i održava svoj kulturni kontinuitet. Proučavanje usmene književnosti u Salima otkriva bogatstvo narativnih struktura koje su utemeljene na lokalnim vjerovanjima i iskustvima. Demonološke predaje, koje su često temeljene na osobnim susretima s nadnaravnim bićima ili prirodnim fenomenima, pokazuju kako su ljudi tumačili i objašnjavali nepoznate pojave.

Ovaj rad će, kroz analizu priča iz Sali, prikazati kako usmena predaja ne samo da odražava kulturne vrijednosti zajednice, već služi i kao alat za stvaranje i održavanje otočnog identiteta. Kroz predaje o *peteročićima*, *orku* i *štrigama*, razmotrit će se na koji način služe kao sredstvo za objašnjavanje svijeta oko nas, ali i kako pomažu u oblikovanju kolektivnog sjećanja i identiteta zajednice.

2. PREDAJE U USMENOKNJIŽEVNOJ TEORIJI

Maja Bošković-Stulli u svojim radovima naglašava važnost proučavanja usmene predaje kao ključnog izvora za razumijevanje kulturne baštine i identiteta naroda. Usmena predaja ne samo da prenosi priče, legende i mitove, već reflektira kolektivnu svijest i vrijednosti zajednice. Ona je dinamična, mijenja se kroz vrijeme, i prilagođava se novim generacijama, čime osigurava očuvanje tradicije i njeno prilagođavanje suvremenim kontekstima. Proučavanje ovih predaja otkriva duboke veze između prošlosti i sadašnjosti. Maja Bošković-Stulli u *Usmenim pripovijetkama i predajama* govori o tome kako se “*pripovijetke, predaje, legende i ostale usmene narativne vrste mogu zajednički obuhvatiti imenom priče.*” (Bošković-Stulli, 1997: 15) Kulturološki kontekst hrvatskih usmenih priča može se povezati s kulturama koje okružuju etnički prostor Hrvata i Hrvatske. “*U hrvatskoj se kulturi, pa tako i u pričama, periferno dodiruju i prepleću srednjoeuropske, mediteranske, panonske i balkanske tradicije, te upravo odatle izvire njihov profil i stanovita osebnost.*” (Bošković-Stulli, 1997: 15) Bez obzira na izvanjske kulturološke utjecaje Bošković-Stulli ističe kako mjerila o pripadanju pojedinih usmenoknjiževnih oblika moraju biti jednostavna: “*...ako je hrvatski pripovjedač kazivao priču svojim jezikom, a slušao ju je usmeno u svojoj užoj ili široj sredini, onda je to hrvatska priča.*” (Bošković-Stulli, 1997: 15)

Lauri Honko u članku *Metode istraživanja usmenih priča: njihovo trenutno stanje i budućnost* navodi kako je “*proučavanje usmenih priča središnji dio folkloristike, ali je isto tako, uz ostale rodove, središnji dio proučavanja usmene književnosti*” (Honko, 2010: 349) dok Maja Bošković-Stulli navodi kako je, kod proučavanja usmenih predaja, “*važno je utvrditi granice podvrsta predaja, njihovu interferenciju i interakciju jer su žanrovi usmene književnosti u razlici od žanrova pisane književnosti zbog posebnih situacija izvedbe, usmenosti i izvanknjiževnih funkcija.*” (Bošković-Stulli, 1978: 22)

Nadalje, Bošković-Stulli navodi kako se “*uz bajke, ‘povlaštenom’ vrstom usmene proze obično smatraju i predaje (njemački Sagen). Temelje se na vjerovanju u istinitost onoga o čemu se kazuje. Kompozicijski i stilski vrlo su jednostavne. Tematski govore o vjerovanju u nadnaravna bića, ili o povijesnim reminiscencijama, ili o podrijetlu pojava i stvari,... Vjerovanje i istinitost (za razliku od bajke, koja se prihvaća kao izmišljena) danas je rjeđe u kazivača i slušatelja, ali se krije u iskazu predaje i njezinoj formi.*” (Bošković-Stulli, 1978: 18,19)

Iz navedenih opisa svojstava i funkcija utvrđuju se osobine usmenih predaja. Predaje se često lako pamte zbog duboke povezanosti s lokalnim okruženjem i očuvanja duhovnog nasljeđa. Njihova psihološka snaga leži u čovjekovom susretu s nečim nepoznatim, izvanrednim i neobičnim, što ulazi u svakodnevni život, bilo da je riječ o natprirodnom ili o nekoj čudnoj prošlosti. Iz toga proizlazi specifičan stil predaja, koji, ako su vjerno zapisane, može djelovati nejasno, ali kroz svoju kratkoću, fragmentarnost, emocionalnu napetost i nedovršenost odražava nadahnuće iz kojeg su proizašle. (Bošković-Stulli, 1978: 18,19)

Stipe Botica u knjizi *Povijest hrvatske usmene književnosti* ističe kako predaje često sadrže mitske elemente, povezane s tajnovitim, amorfnim silnicama iz dalekih svjetova. Ovi elementi uključuju splet demonoloških bića, koja, prema predaji, imaju sposobnost povratka u ljudski život. Takvi motivi pridonose bogatstvu i složenosti usmenih predaja, povezujući svakodnevni život s nadnaravnim silama. Navodi kako

“predaja kao vrsta usmenih priča ima svoje specifično žanrovsko određenje, uključujući primjerenu tematsku, kompozicijsku i stilsku strukturu. Za razliku od bajke, odnosno od univerzalno prepoznatljivog bajkovitog određenja, još više od mitskoga, narodne predaje najbolje funkcioniraju u sasvim određenoj pojedinačnoj sredini i čuvaju biljeg lokalnoga na svim razinama.” (Botica, 2013: 435)

Smatra da predaja u sebi baštini elemente nadnaravnog i susreta čovjeka s nadnaravnim koje je oblikovano kroz pripovijedanje osobnog iskustva.

“Predaja se hrani mitskim sadržajima, često nejasnima, tajnovitima, gotovo amorfnim silnicama toga dalekog (a opet bliskog) svijeta, silnim spletom demonološkoga - čiji se akteri znaju upletati u ljudski život.” (Botica, 2013: 435,436)

Za razliku od mita i mitskih struktura, koji su u usmenoknjiževne oblike dospjeli kao rezultat čovjekove želje da objasni tajnovito i nepoznato, priče su imale drukčiji put kako objašnjava Botica, *“drukčiji su put imale priče u kojima se slobodno pričalo o različitim temama iz života: o primjerima različitih sudbina, primjereno knjiškom modelu egzempla, različitim poučnim primjerima - u liku parabole ili prilike, sličicama iz svakodnevlja ili anegdotama i sl. I u tim se (žanrovskim) primjerima mogu naći paralele s srednjovjekovnim tekstovima, a različitim su putovima ušle u narodni optičaj.”* (Botica, 2013: 400)

Stulli navodi kako *“usmenu vrstu koja je prethodila fantastičnoj literaturi i umnogome joj bila polazištem čine upravo predaje, dok su bajke tek vrsta koja sa svojim drukčijim nadnaravnim*

svijetom pomaže da se jasnije vide i opišu crte fantastične literature." (Bošković-Stulli, 1991: 165)

Ovim razlikovnim pogledom na predaje i bajke Bošković-Stulli usmjerava pozornost na osobine sličnosti između bajke i predaje.

U knjizi *Bajka i predaja, povijest i pripovijedanje* Vladimir Biti daje objašnjenje između bajke i predaje te navodi kako je

"Bajka kao izmišljena, predaja kao istina povijest. Rješenje opreke je u terapeutskom, a ne u kontemplativnom postupku. (...) Pripovjedač predaje je nesvjesno oruđe zajednice. Ali on zajednicu sve to više vidi kroz sebe." (Biti, 1981: 166)

Botica naglašava da je bitno obilježje predaje odavno tipizirano i potvrđeno na hrvatskom području. To znači da su određeni obrasci i karakteristike predaja prepoznati i usvojeni kroz povijest, što ih čini prepoznatljivim i specifičnim za ovu kulturnu regiju. Ovi obrasci oblikuju način na koji se predaje prenose i interpretiraju unutar zajednice, zadržavajući svoju važnost kroz vrijeme.

"Predaje čuvaju neka davna pamćenja, zbiljska i zamišljena, osobito važna za kolektivnu duhovnost. Zato je jamstvo predaja obilnije potvrđeno u pisanim dokumentima od najranije nacionalne povijesti. Jedna od najstarijih hrvatskih predaja jest ona koju donosi Konstantin Porfirogenet (sredinom 1. stoljeća), a govori o tome da su Hrvati došli u svoju današnju domovinu pod vodstvom petero braće (Kluk, Lobel, Muhlo, Kosenc i Hrvat) i dviju sestara (Tuga, Buga) iz Velike ili Bijele Hrvatske, koja se nalazi iza Karpata." (Botica, 1998: 10)

Ljiljana Marks u svom djelu *Hrvatske narodne pripovijetke* pod zajedničkim nazivom "priče" obuhvaća legende, pripovijetke i predaje. Basne definira kao priče o životinjama koje prikazuju ljudsku narav, vrline i mane, dok bajke smatra pripovijetkama o čudesnim i neobičnim događajima. Ključna razlika između pripovijetki i usmenih predaja leži u vjerovanju u istinitost izrečenog u predajama, dok pripovijetke nemaju tu komponentu. Marks također ističe da su legende, koje često opisuju živote kršćanskih svetaca i mučenika, blisko povezane s usmenim predajama i utemeljene u religijskim uvjerenjima. (Marks, 1998: 5)

Denis Vekić u znanstvenom članku *Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje* pruža pregled različitih shvaćanja predaje iz nekoliko izvora. U članku iznosi dosadašnje klasifikacijske modele kojima se predaje mogu

klasificirati i interpretirati, posebno u kontekstu mitskih i demonoloških tema, te razmatra njihove poetičke karakteristike i žanrovske granice unutar usmenoknjiževne tradicije. Ovaj rad ističe složenost predaje kao književnog oblika, koji spaja mitološke motive s narodnom predajom.

“Poetičko određenje usmene predaje očituje se kroz nekoliko književnoteorijskih kategorija prema kojima se usmena predaja klasificira i određuje. Prije svega, usmena predaja se promatra kao narativni konstrukt jednostavniji od usmene pripovijetke i bajke i koji se, s druge strane, koristi određenim strukturnim i narativnim kategorijama navedenih vrsta kako bi ostvario željenu funkciju. Predaje su umjetnički jednostavne, primitivnijega karaktera od bajki, emocionalno veoma angažirane. Za predaju se, nadalje, kaže da sadržajno pretendira na istinu. Iz takvoga stajališta se izvlači zaključak da je ona vjerovanje, a ne fikcija., (Vekić, 2016: 205)

Marko Dragić u svom članku *Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi drniškoga kraja* za predaju navodi sljedeće: *„Predaja je vrsta priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja., (Dragić, 2008: 183)* Bošković - Stulli, pak, primjećuje kako vjerno zapisane predaje često odstupaju od standardne jezične norme, koristeći neobičan raspored riječi, eliptične rečenice, uskličnike i nepravilne gramatičke oblike, te se često prepliću dijalektalni i standardni oblici. Zaključuje da se priče mijenjaju s vremenom i prostorom, prilagođavajući se različitim narodima i krajevima. (Bošković-Stulli, 1997: 37) *“Nastaju promjene i nove vrste, no priče se pričaju stalno; one pripadaju ljudskom životu i druženju. Čovjekovoj svakidašnjici priče su nužne kao nešto što je od nje drugačije.” (Bošković-Stulli, 1997: 39)*

Maja Bošković-Stulli ističe da se usmeno djelo može prenijeti samo kroz izravno kazivanje pripovjedača skupini slušatelja, koji potom mogu postati novi kazivači. Svaki novi pripovjedač unosi vlastitu, donekle izmijenjenu interpretaciju. Da bi se folklorno djelo očuvalo unutar tradicije, mora biti prihvaćeno od zajednice i usklađeno s njezinim očekivanjima. Također je važno da se zadrže određene karakteristike, formalne značajke i motivi, inače bi mogli zauvijek nestati. (Bošković-Stulli, 1978: 8)

2.1. Klasifikacija usmenih predaja

U *Povijesti hrvatske usmene književnosti* Stipe Botica navodi kako je Maja Bošković-Stulli na temelju detaljno provedene obrade hrvatskih usmenih priča i zapisa od sredine 19. stoljeća napravila klasifikaciju građe na “*pripovijetke u užem smislu (priče o životinjama, bajke, legendarne, novelističke, šaljive pripovijetke, te i druge priče s izrazitim crtama fabuliranja), a uz njih predaje i legende. Imaju i kraćih anegdota.*” (Botica, 2013: 405)

Marko Dragić razvija klasifikacijski model predaja koji je detaljniji i precizniji u usporedbi s pristupima drugih teoretičara hrvatske usmene književnosti. Njegov model se temelji na tri ključne razine: tematskoj, motivskoj i funkcionalnoj. Na temelju odgovarajuće literature, Dragić dijeli usmene predaje na različite kategorije koje se odnose na specifične teme i motive te njihov funkcionalni značaj unutar zajednice:

- “1. *Povijesne predaje.*
2. *Etiološke predaje.*
3. *Eshatološke predaje.*
4. *Mitske (mitološke) predaje.*
5. *Demonske (demonološke) predaje.*
6. *Pričanja iz života.*” (Dragić, 2007/08: 272)

Nakon što je proveo klasifikaciju predaja, Marko Dragić detaljno objašnjava svaku kategoriju. Povijesne predaje, primjerice, dijeli na specifične podkategorije, pružajući dublji uvid u njihovu strukturu i funkciju:

- “1. *Agrafijsku epohu.*
2. *Doba drevnih Grka.*
3. *Ilirsko i rimsko doba.*
4. *Starohrvatsko doba.*
5. *Epoha od ujedinjenja Hrvatske do kraja vladavine narodnih vladara (925.-1463.).*
6. *Epoha osmanske vladavine (1463.-1878.).*
7. *Period od konca 19. st. do 1914. godine.*
8. *Razdoblje između dva Svjetska rata (Jugoslavija 1918.-1990.).*
9. *Epoha SFRJ (1945.-1990.).* 10. *Period od osamostaljenja Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1990.-).*” (Dragić, 2007/08: 274)

Marko Dragić, na kraju klasifikacije povijesne predaje, zaključuje kako se *“one mogu kazivati kao kronikati odnosno kratka priopćenja povijesnog sadržaja; rijetko kao fabulati to jest predaje koje imaju razvijenu fabulu; a nikada kao memorati iliti predaje koje kazuju o osobnim doživljajima. Najviše je povijesnih predaja koje govore o višestoljetnom ropstvu pod osmanskom vlašću.,* (Dragić, 2007/08: 415) Nadalje, Dragić uključuje i eshatološke predaje u svoju klasifikaciju, što je jedinstveno u odnosu na klasifikacije drugih teoretičara hrvatske usmene književnosti. Ova vrsta predaja nije često zastupljena u drugim modelima, čime Dragićev pristup nudi širi i dublji pogled na usmenu književnost. Za takve predaje objašnjava:

“ (...) pripovijedaju o potresnom pojavljivanju ubijene tek rođene vanbračne djece, umrle nekrštene djece i ubijenih odraslih osoba. Ubijena i umrla nekrštena djeca pojavljivala su se noću, kriveći se u bijelim haljinicama sa svijećom u ruci. Eshatološke predaje govore i o pokojnicima koji su se ustajali iz groba jer nisu ispovjedili sve grijeh. Te bi se osobe prikazivale samo svojim ukućanima i čim bi kazale neispovjedeni grijeh, zauvijek bi nestajale. Te se predaje kazuju kao memorati., (Dragić, 2007/08: 427)

“Povijesne i etnološke predaje koje su nastale na povijesnoj razini isprepleću se s poviješću i zbog toga ih je teško klasificirati i razaznati. Te se predaje mogu nazvati usmenom poviješću ili literariziranom poviješću., (Dragić, 2007/08: 422)

U narodnoj tradiciji, vile su povezane s bajkovitim elementima, a Marko Dragić posebno razdvaja mitske predaje od demonoloških. On tvrdi da su *“demonološka bića uvijek zla”* te se razlikuju od eshatoloških i mitskih bića. Dok su eshatološka bića povezana s krajem svijeta i sudbinom duša, mitska bića su uglavnom dobra i rijetko čine zlo. Ovom razlikom naglašava kako se različite vrste predaja odnose prema konceptima dobra i zla. (Dragić, 2007/08: 273) Mitske predaje o vilama, koje dalje Dragić opisuje, otkrivaju bogatu i raznoliku narodnu tradiciju u kojoj su vile često prikazivane kao moćna bića povezana s nadnaravnim svijetom. Prema ovim predajama, vile su se javljale noću, pružajući pomoć samo onima koje su smatrale dostojnim, poput hrabrih junaka. Zanimljivo je kako su vile često imale vezu sa snovima, zavodeći mladiće i u snovima im se prikazujući. Njihova uloga u narodnoj mašti nije bila jednoznačna – nekad su pomagale pastirima, drugi put su bile dobročiniteljice siromašnim djevojkama, pomažući im u pripremama za vjenčanje, a ponekad su čak bile poznate i po tome

što su izliječile ljude od bolesti. No, unatoč svojoj dobroćudnosti, vile su imale jednu skrivenu obilježje – često su imale nogu životinje, poput koze, magarca ili konja. Ova tajna je bila ključna za njihovo postojanje, i svako otkrivanje te tajne donosilo je veliku nesreću onome tko bi je razotkrio, jer bi mu vile nanijele zlo. (Dragić, 2007/08: 272) Ovaj opis mitskih vila otkriva složen odnos između ljudi i nadnaravnog svijeta, u kojem se divljenje i strah isprepliću, a predaje služe i kao moralne pouke o poštivanju tajni i granica onog nepoznatog.

Kada se govori o demonološkim predajama, vidljivo je da se one obično odnose na priče o zlim bićima i duhovima koji djeluju protiv ljudi i uzrokuju strah ili štetu. Demonološka bića u narodnim predajama često se prikazuju kao zlonamjerna i moćna, te su povezana s mračnim silama. Ove predaje odražavaju duboko ukorijenjene strahove u narodnim vjеровanjima, a cilj im je često bio upozoriti ili zaštititi zajednicu od nepoznatih opasnosti. Dragić u svojoj studiji za demonološke predaje navodi:

“Najčešći demoni u toj vrsti naših predaja su: vještice, stuhe, irudice, kuga, kučibabe, vukodlaci (kodlaci, kudlaci, kozlaci), čaratani, đavao (vrag-crni ovan, crni pas), orko, mačić; zloguke ptice (gavran, kukviža), te razna plašila, prikaze, utvare. (...) Dmonske predaje plaše i upozoravaju slušatelje i čitatelje, ali i objašnjavaju uzrok pojavljivanja demona. Po narodnom vjеровanju demonska su se bića pojavljivala u gluho doba noći između ponoći i tri – tri i po sata poslije ponoći. Kada se, oko tri i pol sata poslije ponoći oglase prvi pijevci, nestaju sva demonska bića.” (Dragić, 2007/08: 436,437)

Denis Vekić u svom radu *Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje* predstavlja postojeće načine klasifikacije predaje:

„Stoga Honko predlaže shemu klasifikacije predaje koja je zasnovana na temelju sheme koju je predložio Scott C. Littleton (1965). Ta shema se zasniva na odnosu dviju osi koje na svojim suprotnim krajnjim točkama nose značenja "činjenično – izmišljeno" i "profano – sveto". U "međuprostor" tih opreka svrstavaju se vrste i podvrste predaja koje se prostorno smještaju po "idealnim" kategorijama poetike predaje. U takvoj shematskoj podjeli demonološka predaja sadrži pojmove "činjenično" i "sveto". (...) No, u kontekstu odnosa "činjenično – izmišljeno" i u kontekstu razumijevanja prirode predaje kroz pripovijedanje o nadnaravnom važno je istaknuti ideju Vladimira Jakovljevića Proppa koji mit

promatra kao pripovijetku te tvrdi da je mit pripovijetka o bogovima i božanskim bićima u čiju zbiljnost narod vjeruje.“ (Vekić, 2016: 200)

Maja Bošković-Stulli naglašava važnost definiranja granica među podvrstama usmenih predaja te analize njihovih međusobnih utjecaja i povezanosti. Ona ukazuje na razlike između usmene i pisane književnosti, posebno zbog specifičnih okolnosti u kojima se usmena književnost izvodi te zbog njene povezanosti s vanjskim, izvanknjiževnim funkcijama. (Bošković-Stulli, 1978: 22) Nadalje ističe da se usmena književnost, za razliku od pisane, karakterizira specifičnim situacijama izvedbe, usmenim načinom prenošenja i povezanosti s izvanjezičnim funkcijama. Zbog tih osobitosti često dolazi do poteškoća pri pokušajima preciznog definiranja, klasifikacije i razgraničavanja različitih oblika usmene književnosti. (Bošković-Stulli, 1978: 22) Zbog tih specifičnih obilježja, javljaju se brojne poteškoće u procesu definiranja, grupiranja i razlikovanja usmenih predaja. Kako Botica ističe, tijekom proučavanja usmene književnosti razvijeni su različiti modeli klasifikacije. (Botica, 2013: 398) *“Tijekom povijesti proučavanja usmenih pripovijedaka uspostavljeno je nekoliko modela klasifikacija, od kojih je širu primjenu imala finska škola koja je tumačila sličnost narodnih pripovijedaka seljenjem pojedinih motiva., Solar također ističe da se usmena književnost razvija na drugačiji način nego pisana “usmena književnost u cjelini, a time i usmenoknjiževni rodovi i vrste koje postoje i razvijaju se, djeluju drugačije od pisane književnosti., (Botica, 2013: 397)*

Ljiljana Marks dijeli predaje u tri tematske skupine: mitske ili demonološke, povijesne i etiološke. Ona naglašava da, iako sve ove predaje potječu iz povijesnog okvira i sadrže elemente fantastike, one ne pružaju točno objašnjenje povijesnih događaja. (Marks, 1998: 6,7) Slično tome, Stipe Botica klasificira predaje na etiološke, mitske, povijesne i demonološke. Botica dodatno objašnjava da se etiološke predaje često koriste etimologizacijom, posebno u lokalnom kontekstu, kako bi se objasnili nazivi mjesta. (Botica, 2013: 436)

2.2. Poetička obilježja predaje

Prema Bošković-Stulli, usmene predaje sadrže nadnaravne događaje i bića, ali ih jasno razlikuju od onoga što pripada stvarnom svijetu. Ove predaje više ističu razlike nego povezanosti s nadnaravnim svijetom. U procesu razumijevanja stvarnosti i prirode, razvijaju se i percepcije o čudesnom i fantastičnom. (Bošković-Stulli, 1991: 170)

“Osobine demonoloških predaja utvrđuju se izrazom, temom, prisutnošću fantastičnih elemenata i spremnošću da se u iskaz vjeruje. Općeprihvaćeno je da se u istinitost predaja vjeruje, za razliku od bajki. Upravo distinkcija vjerovanja temelji dvije različite poetike usmenih predaja i bajki. U predajama fantastika se probija poput motiva o nadnaravnom u strukturu samog iskaza.,” (Vekić, 2016: 100)

Usmenoknjiževne predaje, posebno demonološke i mitske, razlikuju se od bajki i književno-umjetničkih priča prema određenim obilježjima. Osim po pripovjednoj strukturi, sažetosti i jednostavnosti izraza, kategorija fantastičnog koju spominje Bošković-Stulli također igra važnu ulogu u razlikovanju bajki, fantastičnih priča i usmenih mitskih predaja. (Vekić, 2016: 172) Nadalje navodi kako je svjedok nadnaravnih bića i pojava često prikazan kao skriveni promatrač koji samo promatra razvoj događaja. Ova ideja temelji se na shvaćanju da nadnaravno ulazi u svijet slučajno i nestaje brzo, a njegov boravak često biva poremećen prisutnošću običnih ljudi, odnosno smrtnika. (Vekić, 2016: 169)

Todorovova definicija fantastičnog, kako je opisano u njegovom *Uvodu u fantastičnu književnost*, stavlja naglasak na percepciju čitatelja. Prema Todorovu, fantastično se javlja u situacijama kada se čitatelj suočava s događajem ili pojavom koja krši zakone poznate stvarnosti: *“Posmatrač događaja se mora odlučiti za jedno od dva moguća rješenja ili je reč o zabludi čula, proizvodu mašte, te zakoni sveta ostaju onakvi kakvi su, ili se to doista zbilo, događaj je sastavni deo stvarnosti.”* (Todorov, 1987: 29) Todorov napominje da *“fantastično ne podrazumijeva samo postojanje čudnog događaja koji izaziva neudlučnost i kod čitaoca i kod junaka, nego je to i način čitanja koje možemo odrediti negativno te to čitanje ne smije biti ni pjesničko ni alegorijsko.”* (Todorov, 1987: 37)

Vekić zaključuje da je fantastično u mitskim i demonološkim predajama, prema kazivačima, istovremeno stvarno i nadnaravno. Ovi pripovjedači legitimiraju predaju preciznim određivanjem lokacije, sudionika i potvrdom istinitosti kroz trezveno promišljanje. Za razliku od bajki, predaje se doživljavaju kao dio stvarnog životnog iskustva, a Todorovljeva teorija o fantastičnosti se teško može primijeniti na ove predaje. U ovim predajama, fantastično se kolokvijalno odnosi na sve nadnaravno, dok čudesno predstavlja kontrast svakodnevnoj banalnosti. (Vekić, 2016: 218)

3. DEMONOLOŠKE PREDAJE

Usmenoknjiževne predaje se temelje na vjerovanju u istinitost iskaza, bilo kroz stvarno vjerovanje ili kroz način oblikovanja strukture i kazivačkog izraza pripovijedanja. Ove predaje se dijele na povijesne, mitske, demonološke i etiološke, i često se preklapaju. Usmenoknjiževne predaje predstavljaju ključni aspekt kulturnog naslijeđa koji ne samo da čuva historijske i mitske aspekte zajednica, već i nudi uvid u način na koji ljudi interpretiraju i razumiju svijet oko sebe.

Demonološke ili demonske predaje često se temelje na osobnim iskustvima ili susretima s nadprirodnim bićima, koja se u različitim kulturama i regijama manifestiraju na specifične načine. U usmenim predajama, najčešći demoni i nadprirodna bića uključuju vještice (osobe koje se smatraju da imaju magične moći i često se povezuju s zlim namjerama), stuhe (prikaze ili duhovi koji izazivaju strah i nesigurnost), irudice (bića slična duhovima, često povezana s pogrešnim vjerovanjima ili praksama), kuga (u nekim predajama, kuga se prikazuje kao zla sila ili entitet koji donosi bolest i smrt), kučibabe (zla bića koja se obično povezuju s malim nesrećama ili zlim djelima), vukodlaci, kodlaci, kudlaci, kozlaci (ljudi koji se prema vjerovanjima mogu transformirati u vukove ili druge životinje), čaratani (bića koja koriste čarolije za naškoditi ljudima), đavao, vrag (klasično zlo biće, često prikazano kao crni ovan ili pas), orko (zlo biće ili čudovište koje uzrokuje strah i nesreću), mačić (u nekim predajama, mačići se povezuju s čudnim ili zlim događajima), zloguke ptice, gavran (ptice koje se povezuju s predznacima zla ili smrti), razna plašila, prikaze, utvare (razne manifestacije nadprirodnog koje izazivaju strah ili nelagodu kod ljudi). (Dragić, 2007/08: 436) Ove figure često igraju ključne uloge u mitologijama, narodnim vjerovanjima i folkloru, predstavljajući različite aspekte ljudskog straha, nepoznatog i nadprirodnog.

3.1. *Peteročići*

O peteročićima najviše se zna iz usmenih predaja ili od tzv. kazivačica koje su imale dobro pamćenje. Peteročići, su mala mitska bića s pet rogova na glavi. Oni su mali, žive u malim kućama, a noću bi krali djecu i radili od njih sapun.¹ Međutim, iz zbirke Goroslava

¹ Magazin HRT: Priče iz Hrvatske: *Peteročići mitska bića s Dugog otoka*. <https://magazin.hrt.hr/price-iz-hrvatske/peterocici-mitska-bica-s-dugog-otoka-5084889> (zadnji posjet 4. 8. 2024.)

Oštrića *Hrvatske narodne priče s Dugog otoka i okolice* kazivačica Šanta Mihić navodi kako su peteročići bili dobri, nisu nikome činilo zlo te da su bili izuzetno vijedni.² Priču o peteročićima se može čuti i danas od mještana koji tako zastrašuju svoju djecu kako bi imali lakšu kontrolu nad njima ili ju se može pročitati iz rukopisa Šime Grandova iz saljskih ribarskih razgovora:

“Podno vrha Krnjenca, u Benetovoj ogradi, a u južnijim kraju, nalazi se jedna, jama, upadina duboka kojih šest do osam met. U toj jami jur davno su posadjene masline, kao i sve okolo te jame, koju zovu Draga u Krnjencu. Niki stari ljudi pravili su da je toj Drago u staro doba bila živa voda, pa su godine 1935 provali iskati i kopati, ali nisu našli ništa. Nego u zapad ove jame, postojaju niki gomile šuplje, u kojima su bile još od prastara vremena uzidane niki male i niske kućice, a pokriveno jako slabim pljočama kao na volat. Z jedne kućice hodilo se je u drugu kućicu, sa uskim i bosim puteljcima, kroz istu gomilu. Kućice su bile male na oblo zidane, a hodnici puteljci, bili su još niži a uski tako da se je jedva moglo krozanj čovjek ležeći provući, a sve je bilo zidano jako grubo i jednostavno. Tih kućica bile su dvi skupine, dvi gomile, prva skupina bila je od same jame, Drage u zapad oko deset metara daleko, u kojoj je bilo pet kućica, sa raznim puteljcima unutra, a glavni ulaz bio je ravno na buru, ali sasvim uski. Druga skupina gomila, udaljena je od ove u zapad koju trideset metara, u ovoj skupini ima četiri kućice sa raznim hodnicima i pridvorjem. Sve je zidano sasvim prosto i jednostavno grubo, pa zato niko tome ne daje važnosti.

(...)

U sljedećem zapisu predaje očituju se mjesto i vrijeme radnje i komentar kazivača o bićima o kojima pripovijeda. Sukladno drugim predajama o čudovišnim kostima zakopanih ljudi u gomilama i ova predaja donosi sliku lubanje s pet malih rogova koju su ljudi pronašli u jednom grobu u gomili.

Od malenih noga, čuo sam govoriti: da su u tim kućicama stali niki mali ljudi, a da su imali na glavi pet malih rogića, pa zato da su ih zvali Peteročići, valjda su to bili niki mali patuljci onoga vremena.

Pripovida se to još i danas: da je prije u staro doba misec jenar ima 29 dana, a febrar da je ima 30 dana, pa da je jedne godine bilo lipo vrime, kroz celi jenar, a na zadnji jenara, na 29 takodjer da je bilo lipo vrime. Baka ti Peteročića, valjd

² Park prirode Telaščica: *Peteročići*. <https://pp-telascica.hr/peterocici/> (zadnji posjet: 4. 8. 2024.)

majka, videći tako lipo vrime, da je rekla posprdno: Prošao je jenar sa lipim vrimenom, a moji Peteročići još nisu pocrkali, (po s rem te jenaru nemam te se straha). Čujući to jenar, uvridi se i naljuti, te pozajme u febrara dva dana i učini jako slabo vrime i studen, tako da su svi Peteročići i Baka od studeni pocrkali. Pa zato ča je jenar dobi dva dana od febrara, jenar ima danas 31 dan, a februar ki je da jenaru dva dana od 30 danas nema nego 28 dana. I dan danas u Salima, dva zadnja dana o jenara zovu, zovu se Zajmenjaci (zajmeni dani) kih se seljaci boju da će učiniti zlo vrime.

Ova priča od vajkada prenosi se od ust do ust, meju narod po selu.

Niki govoru i to, a ki zna jeli istina: da su vlasnici te zemlje, kopajući okolo tih gomila u zemlji našli čovječja lubanja, ke su imale gori na tijemenu pet malih rogića, pa se govori: da su to bile lubanje od tih Peteročića.” (Grandov, 1959: 271,272)

Ova priča iz Sali odiše elementima narodne mitologije i usmenih predaja koje su se prenosile generacijama. U središtu priče nalaze se tajanstvena bića Peteročići, mali ljudi s pet rogova na glavi. Priča je bogata fantastičnim elementima i povezana je s objašnjenjem prirodnih pojava, kao što je promjena duljine mjeseca veljače. Narator dočarava osjećaj tajanstvenosti i mistike kroz opis kamenih kućica i hodnika, koji su toliko uski i niskih proporcija da ih je teško povezati s ljudskim stanovanjem. Zanimljiv je način na koji se spajaju stvarni povijesni ili arheološki elementi (kao što su gomile i šuplje kućice) s mitskim pričama o malim bićima. Kroz humoristični i dramatični obrat priče, saznajemo kako su Peteročići stradali zbog ljutnje mjeseca siječnja, što služi kao narodno objašnjenje za promjene u kalendaru i vremenskim uvjetima.

3.2. Orko

U saljskim predajama postoji dosta demonoloških bića, jedan od njih je i orko. U nekim dijelovima Sali orko je označavao veliku pticu, međutim u temeljnoj priči stoji kako je orko životinjsko biće, pola čovjek pola jarac, koji bi se od ljudi branio tako što bi ih zasuo svojim

izmetom od glave do pete.³ Po pričama kazivača nitko nikada nije mogao sa sigurnošću odrediti radi li se o ovnu (brav) ili o mladom juncu. Orlić pak u svojoj knjizi „Štorice od štrig i štriguni“ (u kojoj iznosi priče o pučkom praznovjerju Istre) navodi kako orko

„nema ljudski oblik. Najčešće se prikazuje kao bezopasni magarčić „pule“ ili „pulić“, podvuče se žrtvi pod noge i nosi je. (...) Orko se pojavljuje kao pas, ovan, krmača, ali i div, golema spodoba koja opkoračuje cestu. Pojavljuje se kao „po čovik - po praz“, dakle, neka vrsta satira. Opasno je stati u šumi na njegov trag. Tada se čovjek izgubi, „ubrne mu se svit.“ (Orlić, 2008: 8,9)

U svojoj knjizi *Poganska baština* Ivan Lozica za orka navodi:

“Orko se obično prikazuje noću, kao mali magarac koji naraste ili se podigne jako visoko kad ga uzjašeš. Rjeđe se pokazuje kao mazga, pas, kozlić, miš ili ovca (crna). Putnici naiđu na njega na putu, vraćaju se iz grada ili putujući u drugo selo. On pase ili leži, a ponekad se sam podvuče umornome putniku među noge. (...) Ipak, po nekima orko najstaje na kokošnjem ognjištu koje nije bilo sedam godina prekopano ili postaje od smeća. (...) Kas nestane, za sobom ostavlja smrad ili čak nastaje iz neke smrdljive tvari i na kraju se pretvori u “vrlo smrdljivu tvar.” (Lozica, 2002: 46)

Priče o “saljskome orku” donosi Šime Grandov u svojoj studiji *Prilozi o narodnom životu i običajima: saljski ribarski razgovori*.

“Kod nas u Salima, od davnine spominje se ime Orko, a ča je to bilo, to niko nije zna raztumačiti. Govorilo se, dase je prije užalo najti Orka, najviše na lužišćih, gdi se često lug hita, pa da se tute dojde da valja. Niki su govorili, ki su ga vidili, da je kao bravče, a niki govoru da je kao mali junjac, a najviše da su ga nahajali kolo dvorov Mihinih, Skrpeljinih i Svaćinih Rakarovi. A na portu na Paštunu, di je bila tvornica sapuna u Šeraju, pa se je lug strošeni hita vanka priko zida, tu na taj lug da bi se doša valjati. Ujutro rano ka bi ki tuder pasa, da bi ga naša. di se valja, unda bi se pristraši, pa pobiga, ali kako si mu se približi ili ga dotaka, da bi te poštrca, a to da bi jako smrdilo. Govoru i sazmorca Paretićova vrtla na spansi, di se hita puno lug, da su ga užali puno puta najti da se valja.

³ Zadarski list: *Saljske legende pune su mitoloških bića, ne sramimo se ni Tolkiena.*
<https://zadarskilist.novilist.hr/novosti/saljske-legende-pune-su-mitoloskih-bica-ne-sramimo-se-ni-tolkiena/>
(zadnji posjet: 4. 8. 2024.)

Jedan put mi je govori, Karlo Mihić i Ive Pašeta, Balazin, oni su bili vršnjaci pa su jedne godine prid veli Gospu, šli da će ju divojkami ponesti cveće po selu, za klasti ga na crkvu sv. Roka. Mi smo najprvo šli v Orlov dvor, pa da će mo onako redom po Ranjkovici, u Orlovim dvoru gledamo po danu veliku smokvu di je užalo stati, to nismo našli ništa. Unda smo pošli naprid, kroz onu usku kaniželu meju kuće na jugo u vrta, da će mo viti jesu li ga hranili, to nismo ni tamo našli ništa. Nego nude pod Zanićovu funestru, unda je ni bilo, a bila je jedna murva, di je i danas murva, to po datu murvu vezan je jedan brav za rozi. Mi smo pomislili, da su to oni dopeljali brava iz Stivanja polja za feštu, pa govorimo jedan drugomu, najbolje bi bilo, odvezati ga i popeljati ča, pa neka ga išću. Počeli smo ga mi odveživati, odveživamo sada jedan, sada drugi, ali se nemože odvezati, nego naštaje sve više uzlov. Počelo je nešto smrditi, a mi govorimo: ovde po davu murvu Orlovi hitaju lug, pa će biti i ki koli se šporka, a mi smo ugazili pa smrdi. Nego to smrdi jako, da nas sve šćiplje za oči, odveživamo mi i dalje, ali nikako odvezati se nemože, nego sve više zauzlano, a sve gore smrdi, mi se nljutili, pa bnduvali brava i cveće, te pošli ča. Došli smo na glavni put, ali još čujemo da smrdimo mi, ispočetka smo mislili da smo ugazili, pa čistimo noge po putu i gremo naprid, došli smo na Raavanac, tote smo našli drugi mladići. Šćim smo došli govoru oni, ča no smrdi! ča no vi smrdite? jer prije ni smrdilo, pokle ste vi došli odma smrdi, sigurno je kod vas ništo ča smrdi. Mi smo se uvejрили da mi smrdimo, pa smo pošli unde u Balarinovu kuhinjicu, užgali sviću, to mi vidimo, da smo svi poštrceni, (polijani) ničim crnim zelenkasto, ča je jako smrdilo, unda smo se svukli, pa smo stragali, ali se ni moglo strgati. Pašeta je donesa svoju robu, pa smo se probukli u nju, a onu smrdeljivu su nam ženske, sutra dan oprale. Mi smo hodili u jutro viti pod onu murvu, jeli tote još onaaj brav i jeli ča poznati da je šporko, ali nismo poznali ništa, nego samo olužinu razmišanu. To smo praviti i drugima, pa su nam rekli a i mi smo se uvjerali, da to ni brav vezani, nego da je bi Orko, ki nas je svih poštrca (polija) kako je uža i drugih, zato je onako jako smrdilo.” (Grandov, 1959: 272)

U priči iz Sali spominje se tajanstveno biće orko, za koje mještani nisu znali objasniti što je zapravo. Prema predaji, orko se valjao po pepelu oko kuća nekih obitelji i bio je viđen kao prase ili tele. Karlo Mihić i Ive Pašeta, lokalni mladići, jednom su prilikom naišli na vezano prase

ispod murve, misleći da su ga donijeli za fešti. Pokušali su ga odvezati, ali nisu uspjeli, dok ih nije preplavio neugodan smrad. Shvatili su kasnije da su zapravo susreli orka koji ih je poprskao nečim neugodnim.

“Ante Frka rečeni Bunbard, hodi na srdele u leutu Piasevoli, pa je pravi više puta drugim tovarisima u leutu: da ka se je un ženi u Puhovih u Rebelke, pa ka bi večer kasno hodi z mlade, puno puta da bi naša, ka bi doša, kod Ušaljvih, jednog maloga junjca. Ka bi doša doli na Dragu, opeta bi ga naša, ali prije nego bi doša do njega, da bi zamuca ko malo tele. Da se ni ti u njega dirati, jer da je zna da je to Orko, i ako se u njega diraš, da će te poštrcati. Jedan put da ga je naša, pa da je hoti sa kamenjem u njega, uto mu dojde u pamet, da ako se počmem hitati sa kamenjem u njega, pa ako me poštrca, pa budem smrditi, zato se ni ti u njega pačati, nego sam ga pusti stati.” (Grandov, 1959: 273)

Priče o orku iz Sali na Dugom otoku predstavljaju zanimljiv spoj lokalne folklorne predaje i demonološkog bića. Orko je prikazan kao tajanstveno stvorenje, prepoznatljivo po svom neugodnom mirisu i navici da se valja u lugu (pepeo), što mu daje gotovo nadnaravne osobine. On je simbol nečistoće, ali i neuhvatljivosti, jer ga se može vidjeti, ali mu se ne smije previše približiti ili dirati, jer će kazniti onoga tko to pokuša smrdljivom tekućinom. Orko u pričama stvara osjećaj napetosti i humora, budući da likovi redovito završe prevareni ili poniženi, pošpricani smradom. Također, ove priče prenose važnost poštovanja prema nepoznatom i nevidljivom svijetu koji, prema narodnim vjеровanjima, živi paralelno s našim.

3.3. Sliv

Sljedeće demonološko biće iz saljskih usmenih priča je sliv. Njegova glava karakteristika jest da bi, u slučaju da mu se netko približi, usisao svo meso s njega tako da bi ostale samo kosti. Zatim i puhnuo natrag u njega tako da bi ostao samo prah što možemo povezati i s biblijskim riječima koje ukazuju na smrtnost i prolaznost „prah si, u prah ćeš se i vratiti.“ (Postanak 3,19)

„Sliv je jedna vrst gujine živine, kao nika vrst gune, stvorena kako ju niki prikztivaju, ka jedan mali mišac od par litara, oli kao jedan mali krokodil bez noga. Da ima na glavi velika usta poput žabe, a rep da mu je kratak a debeli. Sliv da izgleda na prvi mah, kao jedan mali mišac zauljeni, žuto škure boje, a kada ga najdeš, unda uteče valjajući se i da puno puše, dali ima ozdola koje male noge to se nezna.

Pripovjeda se: prije Jagićovih na Dugonjivi, pasli su Petriciolovo blago, Rančić Čepulovi, koji su imali stan onde di je još i danas Jagićov, malo ozdola. Kako je ono sa zmorca stana, bi ravan položaj, to su Čepulovi tu ravninu pokrčili i posijali, a kašnje su stavljali i lozu. Jednoga dana da su tu imali više težaka za kopanje, a od kuće imala im je doći marena, ku je imala donesti mlada kći, starog Čepula. Kad je prošlo deset uri, težaci su se počeli obazirati di je marena, stari se ljuti da nema marende. Divojka ka je nosila marendu, kako je Dugonjiva daleko, to se ona umorila, pa ka je došla u Petrovi konali, unde na počivalicah je počinula, a kako je bila jako spoćena, ona je doli sela na seju.

Unde blizu počivalic pod stazu je jedna buža, (rupa) da bi u nju pasala jedna maštelada, pa valjda iz nje zaša vanka iz te buže jedan sliv, pa da ju je svu spuha (valjda izcica) a ona je tako ostala sideći. Kako je bila više kasna ura čekajući ju, stari Čepulo uzme šćap te pojde prema njoj, ali je nema, a on naprid, ka dojde u Petrovi konali, tu ju vidi di sidi ko počivalic. Ka dojde blizu počme vikati na nju, ona ništa, nego ga gleda i muči, on onako ljut mahne s šćapom po njoj, a ona da je pošla u prašinu kako je bila spuhana sva o toga sliva. Razumije se ča je bilo od težakov i o fameje i ostalih domaka, noseći ju mrtvu kući za sprovod i ostalo.

O Slivu sam ču govoriti pok. matere, da je ona jedan put u Šimunja Dragi, našla Sliva, da je poput jednog malog miha zauljenog, veličine srednje mačke. Sliv da je u šumu pošla valjajući i pušeci, a ona da je pobigla ča, a da je čula govoriti, da je Sliv spuha jednu divojku u Petrovi konali, a u stvari neće biti bilo ništa, nego obične čakule.” (Grandov, 1959: 274,275)

Priča o slivu predstavlja još jedan primjer lokalne usmene predaje u kojoj se miješaju strah, mistika i svakodnevni život. Sliv, neobično stvorenje nalik malom krokodilu ili mišu, u priči ima sposobnost „spuhati“ (iscijediti život) iz ljudi, što dodaje element horora. Priča o mladoj

djevojci koju je Sliv iscrpio dok je nosila marendu težacima, završava tragično, naglašavajući opasnost susreta s ovim mitskim bićem. Zanimljivo je kako se priča povezuje s prirodnim okruženjem i ruralnim životom. Sliv izlazi iz rupe u zemlji, a njegovo postojanje u priči služi kao objašnjenje za iznenadne nesreće i smrtne slučajeve koji bi inače bili neobjašnjivi. Kao i u mnogim mitovima, postoji i doza skepticizma – narator spominje da su možda u pitanju samo „ćakule“ (ogovaranja) i preuveličavanja. Priča odražava strah od nepoznatog i nadnaravnog, te istovremeno ilustrira kako se usmena predaja koristi za prijenos moralnih i socijalnih poruka, često kroz prizmu neobičnih i zastrašujućih događaja.

Četvrto biće koje se spominje je maljik. On bi, prema vjerovanju, obitavao blizu Velike lokve u saljskome polju te je i on, kao i prethodna mitološka bića, služio roditeljima kako bi plašili djecu. Ante Mihić maljika uspoređuje s jednim Tolkienovim likom iz Gospodara prstenova.⁴ Malikov naziv se nalazi i u djelu Ivane Brlić-Mažuranić u priči Šuma Striborova.

3.4. Štrige i štriguni

Kao i u drugim krajevima Hrvatske, predaje o vješticama su prisutne i na Dugom otoku. U pričama o vješticama može se uočiti dva različita pristupa. Prvi pristup je otvoren i kazivač se ne boji imenovati vještice, uključujući njihove osobne podatke poput imena i prezimena. Nasuprot tome, drugi pristup skriva identitet osobe koja se smatra vješticom. (Vekić, 2016: 178)

„Općenito govoreći o vješticama u hrvatskoj usmenoj tradiciji, može se uočiti nekoliko osnovnih motivskih okosnica koje se bez izmjena prenose u većini varijanti predaja o vješticama. Vjerovanja u vještice/vištice/štrige/štringe nalazimo u cijeloj Hrvatskoj, a najčešći su zapisi o njima prikupljeni u priobalnim područjima od Istre do Dubrovnika.“ (Šešo, 2007:257)

Kako navodi Dragić, prema narodnom vjerovanju, vještice su navodno sklopile savez s đavлом, često predstavljan kao ugovor potpisan krvlju. U ovom vjerovanju, žena bi prodala svoju dušu đavolu, koji bi joj zauzvrat dao natprirodne moći. Vještice su se često zamišljale kako lete na metli s grbom na leđima i dugim nosom, što je bio način da se vizualizira njihov zli karakter i nadnaravne sposobnosti. (Dragić, 2008: 437)

⁴ Zadarski list: *Saljske legende pune su mitoloških bića, ne sramimo se ni Tolkiena.*
<https://zadarskilist.novilist.hr/novosti/saljske-legende-pune-su-mitoloskih-bica-ne-sramimo-se-ni-tolkiena/>
(zadnji posjet: 5. 8. 2024.)

U usmenim predajama iz Sali naići će se u suvremenosti tek na pokoje kazivanje o vješticama, odnosno *štrigama*. Štrige i štriguni, poznati i kao vještice i vješci, predstavljaju likove iz hrvatske demonologije povezane s magijom i zlim silama. Prema narodnim predajama, posjedovali su sposobnost preobrazbe u životinje (zmije ili volove), letenja i činjenja zla, posebno usmjerenog prema djeci i mladićima zbog njihove nevine krvi. Također prema predajama hranili su se jetrom i ljudskim srcem kako bi sačuvali svoju moć. (Bošković-Stulli, 1991: 137) Napadali su često pastirske stanove i klali koze i ovce. Vjerovalo se da potječu iz specifičnih obitelji, te se znanje o njihovim moćima prenosilo s koljena na koljeno. Mnogo je više priča koje povezuju štrige s ženama, koje su svoje tajno znanje prenosile na kćeri. Štrige su noću često plesale u poljima, što je narod nazivao „divljim vještičjim kolima“. Okupljale su se oko kolede, vatre koja je za mještane imala posebno značenje, budući da je personificirala selo.

Čuvanje *koleda* bilo je iznimno važno jer su vjerovali da bi njezino uništenje od strane štriga značilo uništenje samog sela. Plesovi oko kolede bili su strašni i bučni, što je dodatno poticalo strah kod ljudi. Ako bi vještice zapalile koledu, to bi značilo da su simbolično zapalile selo, što bi predstavljalo veliko zlo za mještane. Za letenje, koristile su posebne magične riječi: „Ni u draču, ni u skraču, ni u grm, ni u trn, već u Babindub“ (ili neko drugo mjesto). Ove riječi su ih štitile od ozljeda tijekom letenja, osiguravajući im siguran prolazak kroz prepreke u zraku.

Neke priče o štrigama i štrigunima bile su toliko mračne da su graničile s horor fikcijom. Svaka kazivačica bi na kraju priče naglasila: „Je, je, to vam je živa istina,“ što pokazuje koliko su ljudi vjerovali u te priče i osjećali stvarni, sveprisutan strah. Zlo se, uključujući štrige i štrigune, moglo istjerati tamjanom, blagoslovljenom vodom i urezivanjem posebnog znaka poznatog kao Salamunova zvijezda. Za neke od njih su čak znali imena, (što dodatno naglašava strah i uvjerenje ljudi u njihovo postojanje) poput Rebelke, Brudske, Štriguna Krste i njegove sestre, te Štriguna iz Pulje. Ljudi su ih se izuzetno bojali, a često su se u pričama bavili temama kako nadmudriti vješticu, kako pobjeći od nje, te vječnom borbom između dobra i zla, gdje su uloge često imali svećenici.⁵

Drago Orlić u svojoj knjizi „Štorice od štrig i štriguni“ ističe da se štrige i štriguni pojavljuju i u usmenim pričama s istarskog područja. Istrijani, baš kao što danas mnogi govore o vanzemalcima, priznaju da postoji vjerovanje u štrige te će se mnogi ipak izjasniti kako „tu nečeg ipak ima.“ Ova usporedba ukazuje na to kako su takva vjerovanja i dalje prisutna, no

⁵ Park prirode Telaščica: *Štrige i štriguni*. <https://pp-telascica.hr/strige-i-striguni/> (zadnji posjet: 2. 9. 2024.)

često ostaju u domeni neizrečenog i skrivenog, slično kao moderni mitovi o nadnaravnim pojavama. Orlić navodi kako se štriga rodi s repom, pojavljuje se u različitim životinjskim oblicima te da su im okupljanja na sijelima i poznatim stajalištima tek iza jedanaest sati navečer, ili jedanaest sati ujutro na razno raznim raskrižjima. Također Orlić dalje navodi kako “djelatnost štiga i štriguna očituje se u tri vida: tuku se međusobno, čine zlo ljudima i treće, kao najbitnije, tuku se sa svojim zakletim neprijateljima - krsnicima.“ (Orlić, 2008: 9) Navodi se kako je veliku moć u obrani ljudi imao križ (salamunski križ, križ-papaliž) - zaštitnik ljudi. S druge strane Bošković - Stulli i svojoj knjizi *Pjesme, priče, fantastika* navodi važnost religije kao obrane od vještica:

“Vjerovanje u zaštitnu moć crkvenoga zvona ima duboku podlogu u evropskoj religioznoj i folklornoj tradiciji. Izjave vještica iz hrvatskih procesa o njihovu strahu od zvona vjerojatno su u doba (konac 17. i polovica 18. st.) već pripadale opće uvriježenim narodnim predodžbama. Svakako, u kasnijim zapisima hrvatskih narodnih vjerovanja mnogobrojni su primjeri kazivanja o crkvenom zvonu što rastjeruje vještice u oblacima i o pucanju u njih blagoslovljenim prahom. Nerijetko se pritom priča kako se iz oblaka čuju glasovi vještica što požuruju svoje drugarice da obave posao prije nego zazvoni zvono.” (Bošković-Stulli, 1991: 146)

3.5. Kozlaci

Predaje o kozlacima s Dugog otoka u sebi nose miješane elemente predaja koje govore o divovima i vukodlacima. Dijelovi predaja o kozlacima koji cijepaju drva u šumi navode na motive iz predaja i pripovijetki o čudovišnim snažnim ljudima koje se je u drugim krajevima Hrvatske nazivalo džinima ili u engleskim govornim područjima nazivalo ogrima.

“Kozlaci su u narodu poznati još i pod imenom Prvanji ljudi. Nosili su crvene kapice. Vrlo česti opisi su gdje su kozlaci viđeni kako beru drva u šumi, da zavijaju kao vuci. Živjeli su u šumi u velikoj jami na kojoj je bila velika kamena ploča, a na ploči stablo crnike. Izlazili su noću, spuštali se u sela i krali. Tako ima priča da se narod potužio kako im je nestalo “dukatov i bogastva” i da su sigurno kozlaci sve odnijeli u svoju jamu. Jedan od kozlaka zvao se Tolalija.

Postoji niz priča o zgodama s Tolalijom i kako su pojedini nadmudrili Tolaliju te jedva spasili živu glavu.”⁶

Jednu takvu priču u kojoj se spominje kozlak donosi i Šime Grandov u svojim *Prilozima o narodnom životu i običajima: saljski ribarski razgovori*:

“Ante Frka Gašpar, kazivao je svima hiljadu puta, kako je on hodeći z porta jedne večeri kasno, malo prije po noći, jer je gazi masline nikom u minu Karijanovim. Ka smo svršili mliti, ženske su odma pobigle domaka, svaka svojoj kući, a ja dokle sam se svuka i obuka, opr noge i opet zafuma, osta sam nazad, možda i po ure iza ženskih. Ka sam se diga u selo, da ću domaka, a bilo je polumračno, još se je dobro vidilo i tako hodeći po strmac po malo onako trudan i pušeći. Ka sam doša ko fafarikula, ozgor skule ki je i danas, opazih onamo još u Jagićovih vrtli, di niko čeljade se žuri pušeći i gre prema meni. Učini sam deset koraka unaprid, a to čeljade je došlo drito na me, ja sam ga odma pozna da je to Grga Jagićov sa lulicom u ustih. Odma sam poče vikati: A to si ti Grga Jagićov! sto ti milijarov milijuna togov tvojih, to sime doša iskati? Sada ću babuljima u va te, te poča ja vatati kamenje nude o vrtla Kršuljova i hitam za njim beštimajući, a on ispod fafarikula okrene na zmorac i oni vrtli Orlovi tamo se zgubi. A ja sam poša na joprk vičući i beštimajući sve do moje kuće.

(Prije je bi običaj reći: da kada najdeš kozlaka, da valja na njega beštirati, ko ti neće nauditi.)” (Grandov, 1959: 278,279)

Ova priča o susretu Ante Frke Gašpara s tajanstvenim bićem, za koje je u trenutku mislio da je Grga Jagić, odražava tipičan element narodnih predaja – susret s neobičnim ili natprirodnim bićem, koje se u priči naziva kozlak. Kozlaci su često prikazani kao nadnaravna bića i priče o njima u ruralnim zajednicama funkcioniraju kao način objašnjavanja neobičnih noćnih susreta ili događaja. Zanimljivo je kako Antina reakcija, u skladu s lokalnim vjerovanjem, uključuje *beštiranje* (psovanje), što se smatralo zaštitom od zlih sila. Priča pokazuje mješavinu straha, humora i pragmatičnog pristupa nadnaravnom – umjesto da se uplaši, Ante reagira s agresijom, što govori o načinima na koje su ljudi pokušavali kontrolirati svoj strah od nepoznatog. Ovaj narativ, iako jednostavan, odražava kako su ovakve priče dio svakodnevnog života u malim

⁶ Park prirode Telaščica: *Kozlaci i praznovjerja*. <https://pp-telascica.hr/kozlaci-i-praznovjerja/> (zadnji posjet: 2. 9. 2024.)

zajednicama, te kako se granica između stvarnosti i mitova često preklapala, pogotovo u trenucima kada bi noć i umor mogli zamagliti percepciju stvarnosti.

4. VJEROVANJA

4.1. Vjerovanja u pomorskoj i ribarskoj tradiciji

Ribarenje je prehranjivao generacije ribara i njihovih obitelji. Pokušamo li zamisliti kako je to bilo prije sto ili dvjesto godina bez GPS-a, sonara, vremenskih prognoza i satelita, nije čudno što se ribar utjecao svakoj raspoloživoj pomoći pa i onoj nadzemaljskih sila.

“Prvo pravilo je ako ti ne ide ribanje da svoju ženu dovedeš na brod, u noći da je nitko ne vidi, te da se pomokri po mrežama. To može okrenuti sreću, i to ljudi rade i dan danas! I to puno ljudi radi dan danas! I još ima jedn stvar, ako na početku ribanja misliš da će doći do nekog problema, cijeli brod i mreže trebaju se posuti solju. I na taj način pokušati spriječiti uroke ili ih barem smanjiti na minimum.”⁷

Postoje i jednostavnija pravila. Osnove ponašanja za ribare i one koje ih susreću. “Ne smije se ribara pitati *Di ćeš?* kada ide na ribe. To je jedno od najgorih pitanja. Ribaru se također nikad ne smije reći *Uvati što više!* ili *Da Bog da uvati!* ili *Uvati pun brod!*, to se ne govori, to je jako loše. Tradicija je i da žena ne smije na brod, ali danas je sve manja, imamo sve više i ženskih ribara danas.”⁸

Tko ne poštuje pravila postaje vrlo nepopularan: “Imamo štrige (to su ženske osobe) i štriguni (to su muške osobe). To su osobe koje su se kroz jedan određeni period pokazale kao osobe koje ne bi trebalo susretati prije polaska na ribe jer te osobe postavljaju loša pitanja kao *Di ćeš?* ili *Uvati ča više!* Pitanja koja se ne postavljaju. Kada vidiš takve osobe ili stavljáš rogove u džep da se situacija nekako razriješi na dobro ili se jednostavno okreneš i odeš doma. Taj da ne ideš na ribe! Preskočiš. Bolje je doma otići nego kad vidiš štrigu otići ribati. Manja je šteta.”⁹

⁷ *Emisija More*, Zadar, 29.1.2023. <https://www.youtube.com/watch?v=Ae6WnXQc1C4> (zadnji posjet: 5. 8. 2024.)

⁸ Isto.

⁹ Isto.

Rasprostranjena su to uvjerenja koja potvrđuje i razgovor s kaljskim ribarom: “Ako sam izašao iz kuće i idem na ribe, i onda te netko usput pita *A di ideš?* onda se jednostavno neki ljudi okrenu i vrate se doma. To je loša sreća, ali, imam dobra iskustva kad su mi žene bile na brodu! Tih dana smo najbolje lovili.”¹⁰

Zabranjeno je na brodu i zviždati “Svirati se ne smije na brodu, kao da zoveš vjetar s tim! Nevrijeme! Ali nema više praznovjerja, sve mlađi su kapetani i sve manje se vjeruje u tako neke stvari koje su prije bile bauk. Prije se također vjerovalo da petkom nije dobro izaći na ribe, nije dobar dan.”¹¹

Ribarski su rituali zanimljivi i znanstvenicima: “Praznovjerja su općenito jako zanimljiva zbog toga što mi danas živimo u nekom tehnološki jako razvijenom društvu, a sve vrvi od praznovjerja! Ljudi nekada govore o tome, nekad su svjesni, a nekad im je to toliko dio života da uopće to niti ne registriraju kao nešto posebno. Na samom brodu ne smiju se spominjati neke životinje, tu je miš, zec, mačka, ne smije se dupina spominjati. Osim toga, recimo, na samom brodu mora se paziti da se ne bi slučajno ulje prolilo, dakle ulje je vrlo dragocjeno, ali je poželjno da se vino prolije. Ne bi se smjelo o nekim snovima pričati, recimo ne bi se smjelo zapravo općenito spominjati što se sanjalo.”¹²

4.2. Vjerovanja i praznovjerja zemljoradnika

Sukladno sličnim običajnim praksama diljem Hrvatske i na Dugom Otoku su zabilježena vjerovanja i praznovjerja vezana za božićno vrijeme jer je to razdoblje u čovjekovom životu imalo posebno značenje. Jedan zapis donosi informacije o vjerovanjima koja se povezuju s tim razdobljem:

“Za mojih mladih dana, a bila je od vajkada užanca, da na Badnjak gospodar obitelji, donese na komin jedan komad drva, polena od masline, dugasti od prilike jedan metar, a debeli kao noga o bedri. Taj komad drva zva bi se Badnjak, a to bi bilo u počast Badnjeg dana i Božićnih blagdana, pa se je tome Badnjaku davala velika važnost. To drvo moralo (užalo) je imati na sebi do zadnjega kraja jednu kakovu školju ili pukotinu, pa to su muse zvala usta, gdje su mu davali jisti.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

¹² Isto.

Večer na Badnjak kada bi se večeralo, od svakog jidenja prije nego bi se počelo jisti, moralo se je dati malo od toga jidenja Badnjaku u ta njegova usta. Od Badnjaka pa sve do Tri kralja to drvo moralo je svake večeri goriti makar malo tako da bi ostalo od toga drva nezgoreno jedna noga dužine. Ono što bi se davalo navečer Badnjaku jisti, to bi noćom sve mačke pojile, a najskoli ribe i frite, a dica bi u jutro rekla: Badnjak je sve noćas poji. Onaj komad drva ča bi osta na Tri kralja nezgoreno, to bi domaćin sve razcipa na mali bokunići, tako da bi na svakom bokuniću drva osta i komad uglja.

Na žežin Tri kralja u crkvi se po starom običaju blagoslivlja voda, pa od te blagoslovljene vode, uzme svak fameja po jedan vrč te vode, za škropljenje intrade i svega ča ima, a jedan dio ostane u kući za svaki slučaj. Drugi dan, a najviše na Tri kralji u jutro, nosu ta drvca od Badnjaka i vode blagoslovljene sprti po intradi, sa vodom se škropi, a drvca se zabodu u mociru, di i di, po komad, onde di je trsje, a to je bilo radi krupe, da ne otuče to trsje.” (Grandov, 1959: 267,268)

U poglavlju „Panj badnjak“ iz *Knjige o Božiću* Dunje Rihtman-Auguštin, autorica se bavi običajem paljenja badnjaka, koji je ključni dio božićnih rituala u hrvatskoj narodnoj kulturi. Badnjak je obično veliki panj ili debelo drvo koje se unosi u kuću na Badnjak. Don Frano Ivanišević, župnik iz Poljica, u svojoj monografiji o narodnom životu u kojoj je opisao i običaje vezane za paljenje badnjaka navodi kako bi muškarci dovukli pred kuću badnjake, tri velika panja. U sumrak, kad zazvoni Zdravo Marijo i kad se u kući okupi obitelj, gospodar bi skinuo kapu, izašao pred kuću i uzeo jedan badnjak i unio ga u kuću. *“Nakon tog bi gospodar blagoslovljenom vodom poškopio prvo badnjake, potom ukućane i svoje blago, uključivši i pčele...”* (Rihtman-Auguštin, 1992: 47) U vrgorsko-imotskoj krajini potkraj prošlog stoljeća zabilježeno je: *“Gospodar bi unio tri badnjaka: prvi, najveći, odložio bi na desnu stranu ognjišta, a zatim ostala dva. Smatrali su da tri badnjaka “znamenuju presveto Trojstvo.”* (Rihtman-Auguštin, 1992: 48) Božidar Širola je za Novalju na Pagu zapisao kako se na ognjištima palio badnjak od hrastova drveta te pronalazimo sličnost s običajem iz mjesta Sali u „hranjenju“ badnjaka: *“Od svakog jela što su pripremali za večeru davali su badnjaku “da se i on hrani”. Badnjak na ognjištu škropili su blagoslovljenom vodom da polja i voćnjake zaštite od crva nametnika. Pepelom koji je ostao od badnjaka gnojili su bob.”* (Rihtman-Auguštin, 1992: 51,52)

Povezivanje paljenja badnjaka ili tri badnjaka sa Svetim Trojstvom, kao i obredi poput darivanja hrane badnjaku ili posipanja pepela po poljima, jasno odražavaju drevna, poganska vjerovanja u moć vatre iz gorućeg panja. Danas badnjak također nosi simboliku nacionalnog identiteta. Poput mnogih folklornih običaja, suvremeni čovjek na badnjak gleda s nostalgijom. Njegovo spominjanje priziva davne običaje i način života koji je danas izgubljen.

Praznovjerja o nevremenu

Strah od nevremena, osobito tuče, bio je stvaran, jer je mogao uništiti usjeve i imovinu. Korištenje blagoslovljene vode i izbacivanje oružja van predstavlja pokušaj prizivanja božanske zaštite i otklanjanja nesreće. Ovdje se jasno vidi spajanje vjerskih rituala s praznovjerjem u suočavanju s prirodnim silama. *“Kada bi učinila nevera, od straha da ne počme padati krupa, niki bi počeli vikati: brzo, brzo, donesite blagoslovljene vode pa škropite šnjom, brzo bacite oružje vanka, neka nepočme padati krupa.”* (Rihtman-Auguštin, 1992: 268)

Praznovjerja o mlijeku

“Čoban govori da je mliko delikato, da ni dobro čuditi se mliku, niti govoriti da ga je puno. Da ni dobro, da niki muški oči vidu mliko, kada se sir čini, jer da nisu svi oči jednaki. Više puta se dogodi, da kada slabi oči vidu mliko, kad se sir čini, mliko se nemože sestiti, ili da malo sira zajde.” (Rihtman-Auguštin, 1992: 269)

Vjerovanje da se mlijeko može "pokvariti" ako ga vide određene osobe ukazuje na duboko ukorijenjenu ideju o "zlim očima" i njihovom utjecaju na svakodnevne procese, poput proizvodnje sira. To reflektira strah od nepoznatih uzroka kvarenja mlijeka, a takva vjerovanja često su imala u cilju zaštititi važne izvore hrane.

Praznovjerja o zemlji

“Birani mudri težak reče: da ni dobro početi sijati u zemlju nijedno sime u ponedjeljak, nego u utorak ili u petak, a tako isto početak rizanja vinograda. Niki neće da rižu lozu u vinogradu, na

meni, jer da je prazan misec, pa da ostane i loza prazna šuplja.” (Rihtman-Auguštin, 1992: 269)

Vremenski odabir poljoprivrednih radova na temelju dana u tjednu ili mjesečevih faza pokazuje kako su ljudi pokušavali predvidjeti i utjecati na uspjeh svojih usjeva. To je primjer prenesenog narodnog znanja, koje je imalo ulogu u postizanju boljih rezultata u radu s prirodom. Ujedno odražava vjerovanje da postoji pravilnost u prirodnim ciklusima koje je važno poštivati.

Praznovjerja o trudnicama

“Kada je žena truhla, pa čuje vonj od koga idenja, do koga nemonže dojt, a taj vonj njoj gustira, ako se u tom času počeše po svome tilu i pomisli: joj da mi je toga jisti. Unda da znak toga idenja, ostane na ditetu, baš na ono misto gdi se ona počeše po sebi i taj znak više puta sliči na ono jelo. Taj znak zovu želja. Zato nike žene imaju užancu da, kada se u njih sprema koje idenje, koje jako vonja, a u blizibni ima koja žena truhla, one se site toga, pa joj se jave, ili joj pošalju malo toga idenja, da nebi zaželila i da joj nebi to idenje naudilo. Vidilo se, koji put da zajde na ditetu, jedan mali znak prajčevine sa zlakama na njoj, to znači da je materi zavonjala prajčevina, pa se je počešala u tom času želje po svom tilu, pa je takova želja zašla i na ditetu i baš na onome mistu, gdi je ona sebe počešala. Takovih želja ima razne vrste: kao znak ribe sa strgotinama, kao znak voća itd. koje stoju na tilu do smrti dotičnoga.” (Rihtman-Auguštin, 1992: 270)

Vjerovanje da će se želje trudnica manifestirati na djetetovom tijelu kao "znak" pokazuje kako su ljudi tumačili vidljive oznake na tijelu novorođenčadi. Ovakva vjerovanja izražavaju strah od nepredviđenih utjecaja na nerođeno dijete i oslanjanje na zajedničku brigu zajednice, gdje su susjedi pomagali trudnicama kako bi se izbjegli neželjeni znakovi na djetetu.

Sve ove priče i vjerovanja pokazuju kako je čovjek kroz povijest pokušavao kontrolirati neizvjesnosti prirodnog svijeta oko sebe te na koji su način kolektivni običaji i rituali služili kao zaštita od nepoznatog. Ujedno, odražavaju jaku povezanost zajednice, u kojoj su iskustva, mudrosti i rituali dijeljeni i održavani kroz generacije.

5. ZAKLJUČAK

Usmene predaje iz Sali predstavljaju važan dio hrvatske kulturne baštine, s posebnim naglaskom na demonološke priče i vjerovanja koja su se prenosila kroz generacije. Ove priče nude uvid u način na koji su ljudi tumačili svijet oko sebe, ali i ulogu koju su nadnaravni motivi igrali u njihovom svakodnevnom životu. Kroz priče o peteročićima, orku, štrigama i drugim bićima, mještani Sali su objašnjavali nepoznate pojave, održavali društvene norme i čuvali kolektivno sjećanje na prošlost.

Jedna od ključnih funkcija usmene predaje jest održavanje osjećaja zajedništva i identiteta. Kroz priče o nadnaravnim bićima, ljudi su ne samo objašnjavali svijet oko sebe, već su i učvršćivali svoje zajedničke vrijednosti i norme. Predaje su, dakle, služile kao alat za prenošenje moralnih pouka, ali i kao sredstvo za očuvanje kolektivnog identiteta. U ruralnim zajednicama poput Sali, gdje su uvjeti života često bili teški i neizvjesni, usmene priče pružale su osjećaj sigurnosti i pripadnosti. Nadnaravna bića poput peteročića i orka, iako strašna, također su bila dio svijeta koji je poznat i razumljiv.

Iako su ove priče dio lokalne tradicije, one imaju univerzalne elemente koji ih povezuju s širim kontekstom hrvatske usmene književnosti. Maja Bošković-Stulli i Stipe Botica u svojim su radovima isticali važnost usmenih predaja kao izvora kulturne baštine i identiteta naroda. Demonološke priče, kao posebna vrsta usmene predaje, nude uvid u način na koji su ljudi povezivali svakodnevni život s nadnaravnim silama, te kako su ta vjerovanja oblikovala njihov pogled na svijet.

Zaključno, demonološke priče iz Sali predstavljaju ne samo dio hrvatske usmene baštine, već i ključni element u očuvanju kulturnog identiteta i kolektivne memorije zajednice. Kroz priče o nadnaravnim bićima, mještani Sali su prenosili svoja vjerovanja, strahove i nade, te su kroz generacije održavali osjećaj pripadnosti i zajedništva. Proučavanje ovih priča važno je za razumijevanje ne samo prošlih vremena, već i za suvremenu interpretaciju kulturnog identiteta i načina na koji se kolektivno sjećanje prenosi i oblikuje kroz usmenu tradiciju.

6. LITERATURA

1. Biti, Vladimir. *Bajka i predaje, povijest i pripovijedanje*. Liber. Zagreb, 1981.
2. Bošković-Stulli, Maja. *Pjesme, priče, fantastika*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za istraživanje folklora. Zagreb, 1991.
3. Bošković-Stulli, Maja. *Usmene pripovijetke i predaje*. Matica hrvatska. Zagreb, 1997.
4. Bošković-Stulli Maja. *Povijest hrvatske književnosti*. Liber. Mladost. Zagreb, 1978.
5. Bošković-Stulli, Maja. *Usmena i pučka književnost*. Liber. Mladost. Zagreb, 1978.
6. Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Školska knjiga. Zagreb, 2013.
7. Botica, Stipe. *Lijepa naša baština*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb, 1998.
8. Dragić, Marko. *Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi drniškoga kraja*. Izvorni znanstveni rad. 2008.
9. Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (Fakultetski udžbenik)*. Filozofski fakultet sveučilišta u Splitu. Split, 2007/08.
10. Grandov, Šime. *Prilozi o narodnom životu i običajima: saljski ribarski razgovori*. Iz: Digitalna zbirka i katalog Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Urednik: Mijo Mirković. 1959.
11. Honko, Lauri. *Metode istraživanja usmenih priča: njihovo trenutno stanje i budućnost*. *Folkloristička čitanka*. Urednice: Marijana Hameršak i Suzana Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku. 2010.
12. Lozica, Ivan. *Poganska baština*. Golden marketing, Zagreb, 2002.
13. Marks, Ljiljana. *Hrvatske narodne pripovijetke*. Riječ. Vinkovci, 1998.
14. Orlić, Drago. *Štorice od štrig i štriguni*. Zoro. Zagreb-Sarajevo, 2008.
15. Rihtman-Auguštin, Dunja. *Knjiga o Božiću. Etnološki prikaz Božića i božićnih običaja u hrvatskoj narodnoj kulturi*. August Cesarec Zagreb, 1992
16. Solar, Milivoj. *Teorija književnosti*. Školska knjiga. Zagreb, 2005.
17. Šešo, Luka. Vjerovanja u bića koja se pretvaraju u životinje. U: *Kulturni bestijarij: II. Iz mitske i etno faune*. Urednice: Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš. 2007.
18. Todorov, Tzvetan. *Uvod u fantastičnu književnost*. Rad. Beograd, 1987.
19. Vekić, Denis. Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje, *Croatica et Slavica Iadertina, XII/I*, Zadar, 2016.

20. Vekić, Denis. *Poetika mitskih i demonoloških predaja donjonegetvanskog kraja*.
Doktorski rad. Sveučilište u Zagrebu, 2016.

Internetski izvori:

1. Biblija govori: pojam „prah“. <https://biblija.biblija-govori.hr/?term=prah&prijevod>
(zadnji posjet: 4. 8. 2024.)
2. Magazin HRT: Priče iz hrvatske: *Peteročići, mitska bića s Dugog otoka*.
<https://magazin.hrt.hr/price-iz-hrvatske/peterocici-mitska-bica-s-dugog-otoka-5084889> (zadnji posjet: 4. 8. 2024.)
3. Zadarski list: *Saljske legende pune su mitoloških bića, ne sramimo se ni Tolkiena*.
<https://zadarskolist.novolist.hr/novosti/saljske-legende-pune-su-mitoloskih-bica-ne-sramimo-se-ni-tolkiena/> (zadnji posjet: 4. 8. 2024.)
4. Park prirode Telašćica: *Petročići*. <https://pp-telascica.hr/peterocici/> (zadnji posjet: 4. 8. 2024.)
5. Park prirode Telašćica: *Štrige i štriguni*. <https://pp-telascica.hr/strige-i-striguni/> (zadnji posjet: 4. 8. 2024.)
6. Park prirode Telašćica: *Kozlaci i praznovjerja*. <https://pp-telascica.hr/kozlaci-i-praznovjerja/> (zadnji posjet: 4. 8. 2024.)
7. *Emisija More*, Zadar, 29. 1. 2023.
<https://www.youtube.com/watch?v=Ae6WnXQc1C4> (zadnji posjet: 5. 8. 2024.)